

Ús i abús del patrimoni: Actors involucrats en el cas de Menorca

Eulàlia COMAS LAMARCA

Coordinadora de l'Oficina de la Reserva de la Biosfera de Menorca.

Conselleria de Reserva de la Biosfera i Medi Ambient del Consell Insular de Menorca

La declaració de l'illa com a reserva de biosfera l'any 1993, per part de la UNESCO, va ser un reconeixement internacional a la gran riquesa patrimonial de Menorca, tant natural com històrica. Un cert retard en l'explosió turística dins el context balear –retard certament virtuós– ha estat una contribució decisiva per conservar la gran diversitat d'hàbitats mediterranis i d'elements del patrimoni cultural que conflueixen en aquest territori de només 700 km² (figura 1). Ara bé, la contribució restant cal cercar-la en una manera de fer, un tarannà, una manera de viure i convida de la societat menorquina amb la història i amb la natura, que ha donat lloc a un paisatge tan útil com bell.

En la successió dels esdeveniments que finalment van concloure amb la declaració de la UNESCO, hi té un pes important l'Institut Menorquí d'Estudis (IME). De caràcter administratiu i amb personalitat jurídica pròpia, l'institut és un organisme autònom creat pel Consell Insular de Menorca destinat a la recerca, la promoció, la recuperació i la difusió de la cultura de l'illa de Menorca. Té per objectiu esdevenir centre de recepció i d'intercanvi de pensament i de ciència.

L'any 1989 l'IME va facilitar la trobada, a Menorca, de representants del programa MaB de la UNESCO (el programa Home i Biosfera) amb coneixedors del medi natural, social i econòmic de l'illa. Van ser les *Jornades sobre conservació i desenvolupament a Menorca*¹ –quan Menorca no era encara reserva de biosfera. Aquestes jornades van ser el preludi d'unes altres, ara sobre *Desenvolupament sostenible i turisme a Menorca* (octubre de 1990), i de l'inici formal de la sol·licitud que el Consell Insular de Menorca va trametre a la UNESCO per demanar que es considerés la possibilitat d'incloure l'illa en la xarxa de reserves de biosfera del Programa MaB. La declaració finalment va produir-se l'any 1993, i va ser la tretzena de l'estat espanyol.

¹ JM Vidal i J Rita (ed.), 1992. *Jornades sobre conservació i desenvolupament a Menorca*, 1989

Hi ha quatre requeriments bàsics perquè un territori esdevingui reserva de biosfera: la riquesa patrimonial (natural i cultural), la coexistència compatible dels valors patrimonials amb un desenvolupament social i econòmic, una societat compromesa amb el desenvolupament sostenible i la presència d'un òrgan de l'administració capaç de fer perdurar aquesta combinació d'elements en benefici de la societat que hi habita i del llegat natural i històric. Per tant, esdevenir reserva de biosfera, a banda de suposar un reconeixement a la capacitat d'haver sabut conciliar la conservació del patrimoni amb el desenvolupament econòmic, suposa, també, un repte: el de fer durar aquesta sàvia conciliació. A Menorca, l'administració competent de la reserva de biosfera és el Consell Insular de Menorca (CIME).

Si l'òrgan esperonador de la declaració com a reserva de biosfera va ser, essencialment, l'IME, un cop aconseguida, l'any 1993, l'assumpció dels objectius inherents a la declaració —que poden resumir-se en la voluntat d'orientar el desenvolupament en un marc de sostenibilitat— s'ha repartit a tres bandes: l'IME, el CIME i la societat menorquina. Cadascuna, dins de l'àmbit de les seves responsabilitats i competències d'actuació i en la mesura de la seva capacitat, ha contribuït de diferent manera a la materialització dels objectius de la reserva de biosfera, com explico d'ara endavant.

7.1.- L'Institut Menorquí d'Estudis

L'IME és avui un actor molt dinàmic en relació amb els objectius de la reserva de biosfera i, per tant, en relació amb la conservació i l'estudi del llegat patrimonial de l'illa: en el seu marc s'ha creat un òrgan de seguiment de la reserva i una comissió científica avaluadora; ha coorganitzat, juntament amb el CIME, diversos actes i jornades científiques, i ha contribuït decisivament al coneixement del patrimoni i de les tendències evolutives de Menorca, amb l'adjudicació de beques d'estudis. L'òrgan de seguiment és l'*Observatori Socioambiental de Menorca* (OBSAM), creat l'any 1999 i dedicat al seguiment de l'estat mediambiental, social i econòmic de la reserva de biosfera de Menorca. Integrat per tècnics coneixedors del medi natural, social i econòmic, l'OBSAM es dedica a recollir i mantenir actualitzada i tractada la informació que pugui ser rellevant per avaluar si el desenvolupament de Menorca és coherent amb els principis del desenvolupament sostenible. Des de l'OBSAM es generen i s'analitzen dades mediambientals, sobre recursos naturals i desenvolupament econòmic, i s'han dissenyat indicadors ambientals bàsics, a part de mantenir actualitzada la cartografia temàtica de l'illa i de promoure la investigació en matèria d'anàlisi territorial. A més, també es treballa sobre la sensibilització social envers la sostenibilitat.

L'òrgan avaluador de la reserva, també constituït en el si de l'IME, és la *Comissió Científica de la Reserva de Biosfera*, integrada per representants de totes les seccions de l'Institut (ciència i tècnica, ciències naturals, història i arqueologia, ciències socials i llengua i literatura) i pel coordinador de la reserva, que depèn orgànicament del CIME. La funció de la comissió és realitzar el seguiment científic de la reserva de biosfera, promoure la investigació sobre la sostenibilitat i l'educació ambiental i informar les institucions públiques compromeses amb aquest projecte sobre les qüestions científiques i tècniques que susciti el desenvolupament del pla d'actuacions, en compliment de les línies marcades per la declaració de Menorca com a reserva de biosfera del programa MaB de la UNESCO.

Pel què fa als actes i jornades organitzats i coorganitzats per l'Institut, cal destacar les II i III Jornades sobre l'Estat de la Reserva de Biosfera, celebrades els anys 1999 i 2004, respectivament (les I Jornades van celebrar-se abans de la declaració oficial, com s'explica més amunt). Es tracta de sessions de treball que, quinquennalment, han analitzat en profunditat l'estat de conservació i les tendències evolutives del medi natural, social i econòmic, i del patrimoni cultural. De totes dues jornades se n'han publicat les actes i les conclusions², que ofereixen una visió científica, multidisciplinària i sintètica dels avenços i les amenaces que caracteritzen l'evolució de Menorca. Aquestes conclusions es fan avinents als ciutadans i ciutadanes de Menorca, i especialment al CIME, com a administració competent i responsable de guiar el desenvolupament social i econòmic de l'illa vers la sostenibilitat. A les darreres jornades, celebrades el març de 2004, per exemple, es van consensuar les conclusions del quadre 1.

7.2.- El Consell Insular de Menorca

Des de l'àmbit polític, l'aportació més rellevant en relació amb els objectius inherents a la declaració de la reserva de biosfera ha estat l'aprovació d'un pla d'ordenació territorial que conté el creixement urbanístic i contribueix a cohesionar els espais naturals protegits. El Pla Territorial Insular (PTI) aprovat el maig de 2003, parteix de la constatació que la capacitat previsible –i possible- d'acollida de l'illa era de més de 300.000 habitants, d'acord amb els planejaments urbanístics vigents dels vuit municipis de Menorca. Tenint en compte, per una banda, que la població resident no arriba a les 80.000 persones i que els màxims estivals estan per sota de les 200.000 persones (figura 2), i, per l'altra, que el consum de recursos no renovables mostrava tendències creixents, la contenció

² Publicació de les II Jornades: IME, 2002. Actes de les Jornades sobre la Reserva de Biosfera de Menorca (1999). Col·lecció Recerca núm. 7. Les III Jornades (març 2004) estan en tràmit de publicació i corresponen a l'avaluació de l'estat de conservació de Menorca passats deu anys des que es va produir la declaració de reserva de biosfera.

urbanística era —a efectes de garantir un desenvolupament sostenible— una necessitat. Amb la planificació integral dels usos del sòl i la contenció de la capacitat d'acollida de l'illa és possible acotar el consum d'aigua —un recurs per al qual encara avui Menorca és autosuficient—, la generació de residus o el consum territorial, i també enfortir la connectivitat dels espais naturals protegits.

Val a dir que una planificació territorial de l'illa com la que aporta el PTI era una de les mancances més reclamades des de l'àmbit científic, com queda palès a les actes de les jornades de seguiment que periòdicament ha anat organitzant l'IME i el mateix CIME, des de 1989 ençà.

Si bé el PTI configura un marc favorable per als objectius de la reserva de biosfera, no cal perdre de vista que les polítiques sectorials en matèria d'ordenació del territori, de medi ambient i de patrimoni històric també hi tenen un pes decisiu. En aquests tres àmbits, cal destacar diverses actuacions que contribueixen a fer efectiva la protecció del patrimoni cultural i natural, com són l'elaboració dels plans especials que regulen les àrees naturals d'especial interès (ANEIs) —se n'han aprovat cinc de dinou, i un més està en tràmit—; el desenvolupament d'un projecte europeu LIFE per a la conservació de la flora menorquina; la redacció d'un avantprojecte de llei de la reserva de biosfera; l'impuls i la coordinació de les agendes locals 21 —i dels plans d'acció ambientals, ja aprovats— de tots vuit ajuntaments de l'illa; o la redacció dels plans bianuals de gestió del patrimoni històric —de caràcter vinculant per als pressupostos del CIME.

Hi ha hagut, també, iniciatives fallides, que haurien tingut un efecte clarament sinèrgic amb l'aprovació del PTI i amb la conservació del patrimoni, com era la imposició de l'ecotaxa, finalment desestimada pel govern autonòmic de les Illes Balears.

7.3.- La societat menorquina

La sensibilització ambiental dels menorquins i menorquines va ser un ingredient important per fer efectiu el reconeixement internacional de l'illa en el marc del Programa MaB de la UNESCO. Com recullen les conclusions de les darreres jornades (punt 5 del quadre de text), el teixit social segueix mostrant un alt grau de consciència ambiental, que es fa manifest, per exemple, amb un alt nombre d'afiliacions al grup de defensa de la natura més important de l'illa (1.200 socis del GOB, més de l'1% de la població); la bona acollida generalitzada que ha tingut un instrument com el PTI (que propugna la contenció del creixement urbanístic); les reivindicacions en defensa del patrimoni natural (iniciades amb la defensa de l'albufera des Grau, als anys 70, que va permetre desestimar la construcció d'una urbanització i protegir un espai que ha esdevingut amb el temps parc natural i nucli de la reserva de biosfera); la defensa del patrimoni històric (com és el cas de la Coordinadora en Defensa del Camí de

Cavalls, que vetlla per restaurar l'ús públic d'un camí de ronda històric que rodeja l'illa sencera), o la resposta massiva davant de projectes constructius que amenacen la integritat paisatgística i mediambiental de l'illa (com és la presentació de més de dues mil al·legacions individuals al projecte de construcció d'un dic al port natural de Ciutadella).

Cal remarcar, també, l'actitud que caracteritza els dos sectors econòmics més directament vinculats amb la transformació del paisatge menorquí: els agricultors i ramaders, d'una banda, i el sector turístic, de l'altra. Els primers, com a arquitectes d'un paisatge que ha esdevingut objecte de reclam turístic, responen positivament a iniciatives que, com el Contracte Agrari de la Reserva, aposten per conservar i mantenir el camp de Menorca malgrat les adversitats econòmiques del sector. Els segons, autèntics pilars de l'economia menorquina de les darreres dècades, són conscients, cada vegada més, de la necessitat que a Menorca es marqui la diferència amb la majoria de destinacions turístiques de sol i platja, tristament adjectivades com a "balearitzades". N'és un exemple l'ampli suport amb què va comptar, a Menorca, la iniciativa autonòmica d'implantar una ecotaxa, iniciativa que va ser finalment descartada.

Conclusions de les III Jornades sobre la reserva de biosfera de Menorca (març de 2004)

1. En un context de canvi global, amb tendències ambientals negatives, l'illa de Menorca no se n'escapa, però conserva uns valors ambientals i un patrimoni històric i cultural que la segueixen definint com a reserva de biosfera.

2. Des que va produir-se la declaració, l'any 1993, s'han posat en marxa actuacions i s'han creat eines destinades a provocar canvis en les tendències negatives dels períodes anteriors –quant a gestió i quant a indicadors ambientals– i a reorientar les polítiques en un marc més realista de sostenibilitat.

3. S'ha avançat en les tres funcions pròpies d'una reserva de biosfera: conservació, desenvolupament i logística.

4. Entre les eines positives destaca, quant a conservació del territori i desenvolupament, l'aprovació del Pla Territorial Insular, com a model d'ordenació del territori que limita el creixement urbanístic i s'inspira en criteris sostenibilistes. Quant a aspectes logístics, es valora positivament la creació de l'OBSAM, com a centre de seguiment científic de la reserva. Pel què fa als aspectes de desenvolupament, es remarca la debilitat del sector agrari.

5. El teixit social de l'illa continua demostrant un alt grau de consciència ambiental, que es manifesta, per exemple, en el grau d'acceptació social que ha tingut el PTI, en la millora dels índexs de recollida selectiva o en la implicació de les entitats en projectes relacionats amb la reserva de biosfera. La maduresa de la consciència social envers els aspectes ambientals constitueix una de les principals forteses del projecte de reserva de biosfera.

6. S'han identificat buits i amenaces concretes que s'hauran d'abordar en els propers anys, per definir una política de sostenibilitat que sigui eficaç i es pugui mantenir a llarg termini. Com a mancances, es remarca la falta de coordinació entre administracions competents, la manca d'informació disponible en temes tan sensibles com l'aigua, la necessitat de gestionar amb eficàcia els espais nominalment protegits o la de reforçar el sector agrícola.

7. S'han definit reptes clars per avançar en la línia del desenvolupament sostenible, entre els que destaquen la conveniència de revisar els òrgans de participació de la reserva, d'avaluar periòdicament els resultats dels instruments de protecció del territori (retre comptes), de seguir enfortint i promovent l'educació ambiental i la implicació social en la reserva, o de trobar mecanismes financers inspirats en la fiscalitat ecològica i en l'equitat.

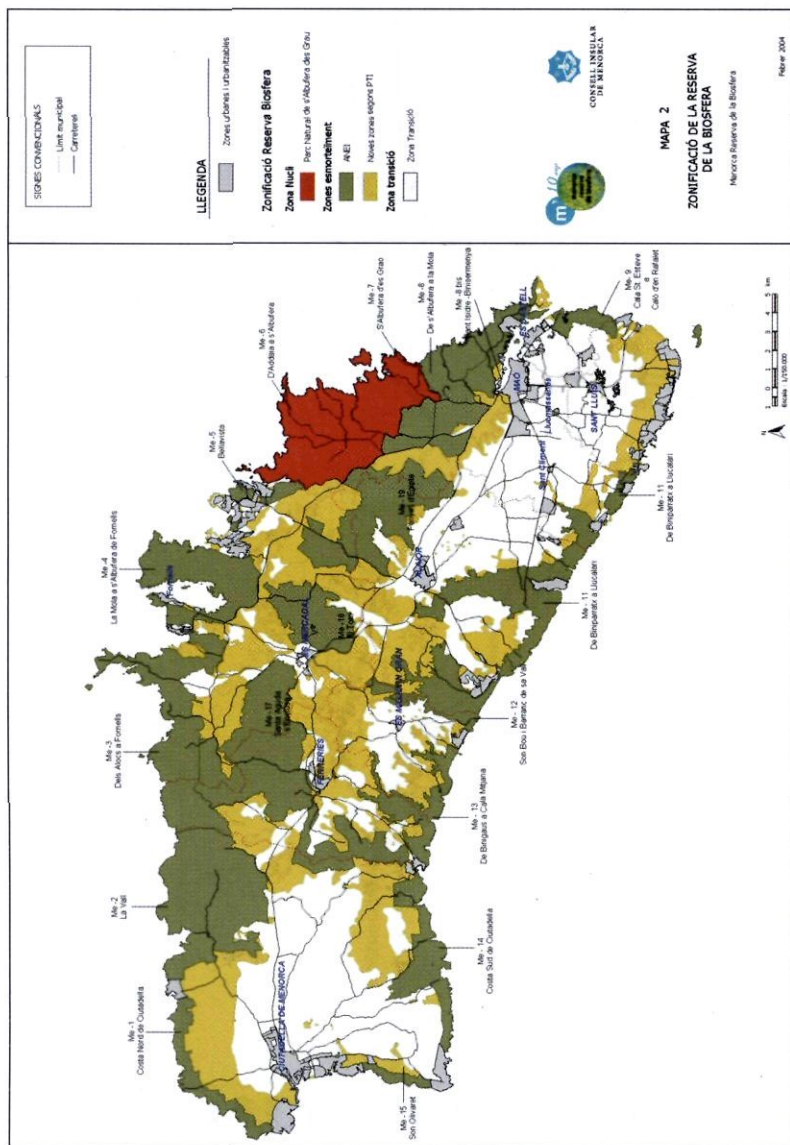

Figura 1. Mapa de Menorca, amb indicació de la zonificació d'acord amb el programa MaB de la UNESCO.

PRESSIÓ HUMANA DIÀRIA 1977-2003

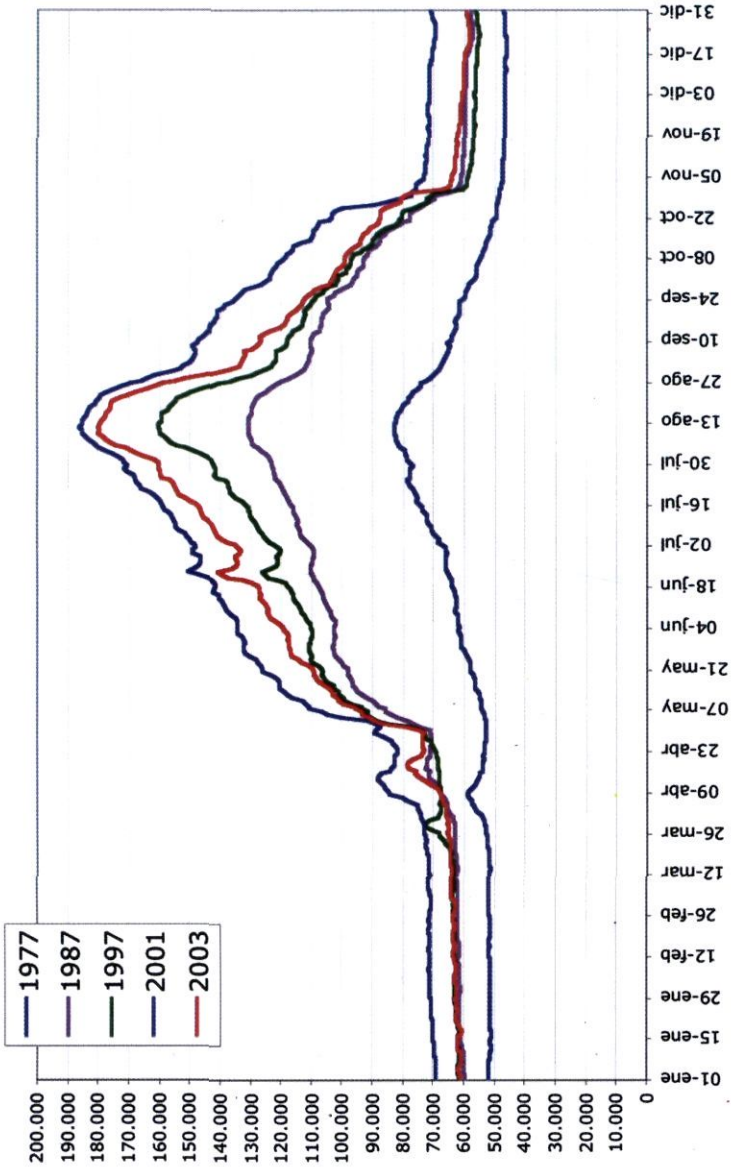

Figura 2. Nombre de persones que hi ha, diàriament, a Menorca (1996-2004).
Es tracta de l'indicador de pressió humana desenvolupat per l'OBSAM.

Imatges de Menorca

El patrimoni històric de Menorca, d'una singularitat innegable, va ser un dels motius en què es va basar la declaració de l'illa com a reserva de biosfera (Ses Roques Llises, Alaior).

Els monuments prehistòrics megalítics, com el de Talatí de Dalt (Alaior), han anat esdevenint cada vegada més objecte d'atracció per al turisme.

El camp de Menorca, sàviament intervingut, és una mostra de paisatge humanitzat capaç de donar cabuda a la protecció del patrimoni arquitectònic rural i de la biodiversitat.

Les tanques emmarcades per paret seca constitueixen una extensa retícula en l'àmbit rural menorquí. És molt notable la riquesa d'elements constructius que les acompanyen (Es Migjorn Gran).